

Mahur Beste'nin Kuramsal Evreni

DR. ÖĞR. ÜYESİ NESRİN AYDIN SATAR*

Öz

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Mahur Beste* isimli romanı, karmaşık ancak zengin ilişkiler ve durumlar ağıyla örülmüş bir eserdir. Bu nedenle birçok farklı okumaya elverişlidir. Roman olaylarla değil, kişiler ve birbirleriyle bağlandıkları yönler üzerinden ilerler. Böylelikle klasik olaylara dayanan roman şeklini kırar. Yazarın aynı leitmotif, durumlar ile kişilerden beslenen *Sahnenin Dışındakiler* ve *Huzur* romanları için neredeyse bir el kitabı şeklinde okunabilecek *Mahur Beste*, romanın ana karakteri Behçet Bey'in hayatını kuran, şekillendiren, onu Tanpınar'ın deyimleriyle bir halita hâline getiren şartları yaratan herkes ve her şey hakkındadır.

Bu çalışmada yukarıda da anılan özellikleri nedeniyle *Mahur Beste*'nin edebî eleştiri yöntemlerinden yararlanarak farklı okuma olanakları sunduğunu gösterilir. Edebî metinleri tüm yönleriyle analiz etmek için faydalanılan eleştiri kuramları, *Mahur Beste*'nin karakter kadrosu ve olay örgüsünden yola çıkarak metnin derin yapısını ortaya koymak için kullanılabilir. Makalede *Mahur Beste*; psikanalitik edebiyat kuramı ile postyapısalcılık ve Marksist eleştiri çerçevesinde değerlendirilmiş, böylece romanın bir edebî eleştiri uygulama malzemesi olarak işlevselliğine dikkat çekilmiştir.

Anahtar sözcükler: Ahmet Hamdi Tanpınar, roman, eleştiri, psikanalitik kuram, post-yapısalcılık, Marksist eleştiri

THE THEORETICAL UNIVERSE OF MAHUR BESTE

Abstract

Ahmet Hamdi Tanpınar's novel *Mahur Beste* is a work intricately woven with a network of complex yet rich relationships and situations, making it open to multiple interpretations. The novel progresses not through events but through characters and the ways they are interconnected, thus breaking away from the traditional event-driven narrative form. *Mahur Beste*, which could almost be read as a handbook for Tanpınar's other novels, *Sahnenin Dışındakiler* and *Huzur* -both of which draw from similar leitmotifs, situations, and characters- focuses on everything and everyone who shapes and constructs the life of the main character, Behçet Bey, turning him into what Tanpınar calls a mixture (*halita*).

This study argues that, due to the characteristics mentioned above, *Mahur Beste* provides suitable material for applying various literary criticism theories. Criticism theories, which have emerged to analyze literary texts from all angles, can be used to reveal the deep structure and underlying meanings of the text by drawing on the novel's rich cast of characters and complex situations. In this article, *Mahur Beste* is evaluated within the frameworks of psychoanalytic criticism,

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, email: nesrinaydinsatar@mu.edu.tr ORCID: 0000-0003-0559-9983

Gönderilme Tarihi: 25 Eylül 2024

Kabul Tarihi: 30 Aralık 2024

poststructuralist theory, and Marxist theory, thereby highlighting the novel's functionality as material for literary criticism.

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, novel, criticism, psychoanalytic criticism, post-structuralism, Marxist theory

GİRİŞ

Başta sanatın nihai tanımını kurmaya çalışan sorular, söz konusu edebiyat olunca da iş görmüş, edebî ürünün yaratım sürecini etkileyen durumları sorgularken kullanılmışlardır. İsmet Emre, edebiyat kuramlarının ontolojisini araştırdığı makalesinde, edebî eserin her bakana farklı yönünü gösterecek bir öz barındırmasının yöntem arayışına sebep olduğunu anlatır (Emre ve Kozlu, 2020, s.3835). Bu arayışın; edebî metni, onu oluşturan sosyal ve psikolojik koşullar ile yazarını, yazarının içinde bulunduğu psikolojiyi netleştirme amacı taşıdığını söyleyen Emre, edebiyat kuramını, edebiyat bilimi için en elzem alanlardan biri olarak yorumlar. Temelde yazar, okur ve metin merkezli okumalara dayanan bu kuramlar, son tahlilde eseri ve parçası olduğu edebî dünyayı anlamaya ve böylelikle “Edebiyat nedir, edebî eserin yazılış amacı nedir?” sorularının cevaplarını bulmaya yarar. Edebiyatın toplumsal ya da sanatsal işlevini sorgulayan kuramsal okumayla; yazarın metni neden ve nasıl kurduğu, okuyucunun metni hangi şartlarda tükettiği gibi meseleler anlaşılır. Böylece, eserin estetik ve edebiyat dışı disiplinlerle (örneğin sosyoloji, psikoloji, siyaset gibi) kurduğu ilişkiler ortaya koyulur. Sonuçta edebî metnin çok yönlü ve katmanlı yapısı ortaya çıkar.

Mustafa Kara'nın Guy Michaud'dan aktardığına göre, “bir eser sonsuz olasılıklar kavşağında bulunur” (2023, s. 415). Michaud, her ne kadar eserin oluşum sürecindeki değişim potansiyeline dikkat çekse de bu söz, eserin alımlanma ve değerlendirilme süreci için de oldukça açıklayıcıdır. Eser okur, yazar ve metin merkezli kuramlardan birinin konusu olabileceği gibi, birkaçının birden de malzemesi olarak da yorumlanabilir. Bu noktada edebî metnin yukarıda da bahsedilen çok katmanlı ya da ilişkisel tarafları ortaya çıkar. Metin; yaratıcısının duygu dünyası ve kişisel tarihinden, oluştuğu çevrenin etkilerinden, dönemin siyasi ve sosyal koşullarından veya onu muhatap kabul eden kitlenin her çeşit algısından etkilenebilir. Tüm bunların edebiyat kuramları aracılığıyla ortaya çıkarılması ise esere dair eleştiri ve sorgulamaların nihayetsiz olabileceğini kanıtlar.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Mahur Beste* isimli romanı da metnin yüzey yapısı itibarıyla bile bahsi geçen sonsuz olasılıklar kavşağında durmaktadır. Roman, Behçet Bey isimli sözde ana karakterden doğan ancak metnin ilerleyen kısımlarında her biri birer ana karaktere dönüşen, birbirleriyle bir şekilde ilişkili kişiler ağıyla örülmüştür. Romanın sonunda yer alan ve “*Mahur Beste* Hakkında Behçet Bey'e Mektup” ismini taşıyan bölümde bu tek noktadan doğan kompleks hayatlar, Behçet Bey'in “orkestrala(n)ması” olarak anlatılır. Seval Şahin bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“(…) Nitekim yapı olarak *Mahur Beste* “orkestralanmış” bir romandır. Çekirdek zamandan, Behçet Bey'den, dışarıya doğru yayılan ve orkestra içinde her enstrümanın bir nevi solo yapar gibi tek tek sesini duyurduğu bir tekniktir bu ve söz konusu olan Behçet Bey'den etrafına ve diğerlerinin etrafına yayılmadır.” (2010, s. 422)

Şahin, orkestralama kavramının M. Bakhtin'in "polifonik roman" kavramıyla ilgili olduğuna değindiği yazısında, orkestralamanın olanaklarının, metnin herhangi bir parçasına neredeyse sonsuz bir değişiklik kazandırdığını ifade eder (2010, s. 422). En temelde tek bir odak noktasından çıkmalarına rağmen oldukça dağınık görünen kişiler ve hayatlarıyla ilerleyen kurgu, okuyucunun birçok sesi aynı anda duymasına imkân verirken metne dair neredeyse nihayetsiz okuma olanakları sunar. Metnin farklı yorumlamalara imkân veren durumu, yalnız karakterler ve olay örgüsü için değil metin anlatıcısının ikircikli durumu ile de ilgilidir. Bu durum, bir üst kurmaca (*metafiction*) olarak nitelendirilecek mektuptan kaynaklanır. Okuyucuyu; metnin ima edilen yazarı (*implied author*) Tanpınar ile III. tekil şahıs anlatıcı arasında bırakan mektup da *Mahur Beste'*ye dair okumaları çeşitlendiren bir unsurdur.

Yukarıda bahsedilen sebepleri göz önünde bulundurarak bu çalışmada *Mahur Beste'*nin kuramsal okumalar için elverişli bir metin olduğu iddia edilir ve romanın kuramsal evreninin genişliğine dikkat çekilir. Makalenin amacı, edebiyat kuramlarının romana nasıl uygulanacağını göstermek değildir. Bu metinde, *Mahur Beste'*nin birçok farklı okumaya imkân sunan kendine has yapısı farklı eleştiri yöntemleri vasıtasıyla gösterilir. Böylece yukarıda da bahsedilen "orkestra", "halita" gibi kavramlarının yalnız Behçet Bey'e değil metnin derin yapısına da sirayet ettiği anlaşılır. Birinci bölüm, romanın Behçet Bey ve ima edilen yazar arasında gerçekleşen bir psikanaliz seansı olarak okunabileceğini anlatır. Makalenin ikinci bölümünde, metnin yüzeyinde klasik kodlarla çizilen baba-oğul ilişkisinin romanın derin yapısında nasıl altüst olduğunun anlaşılması için post yapısalcı okumadan yararlanabileceği iddia edilir. Üçüncü ve son bölüm, roman karakterlerinin siyasi otoriteye temaslarıyla değişen hayatlarının Marksist bir okumayla analiz edilebileceğini gösterir.¹

1. HASTA VE ANALİST: BİR PSİKANALİZ SEANSI OLARAK MAHUR BESTE

Mahur Beste, olaylarla değil kişilerin hayat hikâyeleriyle ilerleyen bir romandır. Romanın ana karakteri Behçet Bey'in hayatını ve karakterini etkileyen şahısların hayat hikâyeleri takip eder. Romanın sonunda yer alan mektup sayesinde ise okuyucu, tüm karakterlerin Behçet Bey tarafından ima edilen yazara anlatıldığını ve yazarın bu malzemeyi kullanarak romanı yarattığını öğrenir. Anlatıya dair kurgu ve gerçeklik algısını kırarak okuyucuyu arada bırakan bu mektup aslında bir üstkurmaca (*metafiction*) metnidir. Üstkurmaca, Patricia Waugh tarafından "kurmaca yazının kendi yapaylığının farkında olarak, kurgu ile gerçeklik arasındaki ilişkiye dair sorular sormak amacıyla bilinçli ve sistematik bir şekilde bu yapaylığa dikkat çektiği yazım türü" (1984, s. 2) şeklinde ifade edilir.

Mahur Beste romanındaki söz konusu mektupla Behçet Bey'in hem bir kurgu karakter hem de asıl hikâyenin sahibi olduğu anlaşılır. Metnin ima edilen yazarının (sözde Tanpınar) sonu gelmeyen kişi zincirinin arkasına eklediği mektupta ifade edildiğine göre romanın oluşum sürecini başlatan yani hikâye[sini] anlatan Behçet Bey'dir. Yazarın tabiriyle o Behçet'in hayatını yazar ve bu durumu şöyle ifade eder: "Benim yaptığım, sizden dinlediğim gibi hikâyenizdir" (Tanpınar, 2005, s. 146).

¹ Romana dair yapısalcı bir okuma için ayrıca bkz. (Aydın Satar, 2015, s. 113-122.)

Mektubun yazarı Behçet'in "âdeta kapalı bir kutuya benzeyen hayatını yine yalnız Behçet için" açmıştır. Böylece Behçet'e aşına olmadığı birçok saklı yönünü göstermiş; kefelinde "olduğumuz gibi" ile "olmak istediğimiz gibi" olan bir terazide Behçet'in nerede durduğunu söylemiştir. Sonuçta hikâyesini beğenmeyen Behçet ile bu hikâyenin yalnızca böyle olabileceğini, çünkü anlatıcının da salt bunlardan ibaret olduğunu savunan yazar arasında bir düello başlar. Yine de yazar kendi deyimiyle anlatıcının tam bir portresini çizmiş ancak bunu sahibine beğendirememiştir. Gerekçesini de şöyle ifade eder: "Hangi sipariş sahibi resminden memnundur ki?" (Tanpınar, 2005, s. 146)

Görüldüğü üzere, yazım süreci âdeta bir resmetme sürecine dönüşmüştür. Öte yandan yazar, Behçet'e kendisini seyretmesi için bir ayna tuttuğundan böylece Behçet'i nasıl içinde ondan habersiz işleyen bir yığın mekanizmayla karşı karşıya bıraktığından da bahseder. Peki portrede ya da aynada olan kim yahut kimlerdir? Bu sorunun cevabı, Behçet ve hikâye yazarının psikanalitik bir sürecin tarafları olmasıyla alakalıdır. Behçet'in hasta olarak psikanalistine yani yazara anlattığı gereksiz, kalabalık bir yığın ifade, hastanın kendini tanımasına yardımcı olacak şekilde düzenli ancak karmaşık bir ilişkiler ağını gösteren hikâyeye dönüşmüştür. Söz konusu aktarım sırasında anlatılan her kişi aslında Behçet'in karakterini ele veren birer yansımadır.

Psikanaliz; hasta üzerinde belli bir hiyerarşi kurmadan ona, neden sonuç ilişkisine dayanmayan özgür aktarımlarda bulunulmasını salık verir. Hasta böyle bir durumda aklına gelenlerini sıralamadan anlatırken, psikanalist bu aktarımları not eder ve bunlardan hastanın yaşamına ve tedavisine ilişkin düzenli sonuçlar ya da yorumlar çıkarmaya çalışır. Böylece hasta, bastırarak bilinçaltına hapsettiği olayları ve bu olaylara dair hislerini yahut saklı fantezilerini açığa çıkarmış, kişiliğinin bilinmeyen yönlerinin anlaşılması için malzeme yaratmış olur. Bu aktarım psikanaliste hastanın tedavisi için gerekli olan materyali sağlar.

Yukarıda bahsi geçen sürecin bir benzerinin Behçet Bey ve yazar arasında da geçtiğini görmek mümkündür. Behçet Bey, daha çocukluğundan itibaren otorite sembolü olan babayla sorunlar yaşar. Otorite figürü olan babasının kudretine boyun eğmesi Behçet'i tüm ömrü boyunca bir şeylerden saklanan ve gizlenen biri yapar. O aslında ömrünün son demlerinde anlaşılmaya ve bunun için hikâyesinin yazılmasına ihtiyaç duyan psikolojik bir vakadır. Bir ortama girdiğinde yarattığı havaya yahut hayatını anlatırken çevresindeki büyülemesine rağmen Behçet'in bu büyümlü aktarımının patolojik bir yönü olduğu analist tarafından daha en başta keşfedilir. Yazar, Behçet'i dinlerken büyülendiğini, yıllarca kapısı açılmamış bir eve girdiğini söyler ve ekler: "Birdenbire bu kapının gündelik hayata nasıl, hangi sebeplerle kapandığını merak ettim. *Mahur Beste*, bildiğiniz gibi bu meraktan doğdu" (Tanpınar, 2005, s. 147).

Anlaşılabileceği üzere, yazar Behçet Bey'de hastalıklı bir şey keşfetmiş, onun insanlardan ve gündelik hayattan kopuk yaşamıyla ilgilenmek, bu durumun nedenlerini analiz edip sorgulamak istemiş, bu iştihakla romanı vücuda getirmiştir. Nitekim yazar, Behçet Bey'in hikayesinin Charles Nodier, E.T.A. Hofmann ve Edgar Allan Poe tarafından kurgulanmasının şimdiki halinden bambaşka sonuçlar yaratacağını da itiraf eder. Bahsi geçen yazarların Behçet Bey'i yalnız göreceklarını ancak mazisiyle ilgilenmeyeceklerini böylece salt onun kişiliğine dayanarak kurgulayacakları eserlerinin dallanıp budaklanmayacağını anlatır. Tam bu noktada, ima edilen

yazarın kişisel merakının devreye girdiği, Behçet Bey'i bir şeyleri ortaya çıkarmak güdüsüyle analiz ettiği anlaşılır. Yazar bir psikanalist tavrıyla hastasına yaklaşmış ve onun kendini dış dünyaya kapatmasına neden olan tüm sorunlu taraflarının kaynağını merak etmiştir. Böylece Behçet'in mazisi ve bu maziyi yapan herkes ortaya dökülmüştür. Bu yüzden hikâyeye yalnızca Behçet Bey'in hikâyesi olamamıştır. Yazar memnuniyetsizliğini belirtse de böyle olmaması imkânsızdır. Çünkü Behçet'i anlayabilmek için aktarımı sırasında yanında taşıdığı bir yığın insanı da analiz etmek ve anlamak gerekir. Nitekim tüm bu kalabalık, özellikle İsmail Molla ve Atiye, yukarıda da bahsedildiği gibi Behçet'in bir tarafını dolaylı yoldan ifade eden yansımalarıdır. Bu karakterlerin Behçet Bey'in hangi özellikleriyle alakalı olduğunu anlamak için onun çocukluk anılarına odaklanmak gerekmektedir.

Freud psikolojik rahatsızlıkların incelenmesi için bilhassa çocukluk dönemine bakılması gerektiğini belirtir. Ona göre insan hayatı, potansiyel bütün psikolojik rahatsızlıklar ve edimler bu evreyle yakından alakalıdır. Söz konusu evrede, insanın içine doğduğu düzende iki ana karakter vardır: baba ve anne. Freud erken çocuklukta toplumsal kuralları ve sosyal otoriteyi temsil eden baba ile ilkel ve cinsel arzuya meyilli yaradılışı temsil eden anne sembolleri arasında sıkışıp kalmış bireylerin sonraki evrelerde nevrotik, histerik ve bunalımlı bireyler olarak hayatlarına devam ettiklerinin altını çizer.² *Mahur Beste'*nin bir terapi seansı olarak ilk evresi baba ile hesaplaşmadır. "Baba ile Oğul" başlıklı bu bölümde çocukluğundan bu yana Behçet için babanın ne demek olduğu, kimliği sorgulanır. Onu bu içerikteki bir aktarıma iten saik ise karısı Atiye ile olan evlilik hayatlarıdır. Atiye'nin güzelliği ve gücü Behçet'i cinsel yönden yaralamıştır. Evliliğin ilk gecesinde "aralarında bir türlü aşamayacağını sandığı bir duvar" (Tanpınar, 2005, s.53) örülmüş, karısının yanında ne yapacağını, nasıl davranacağını bilemeyen Behçet Bey'i bu defa da Atiye'nin kahkahası susturmuştur. Bu kahkaha, karakterin zaten belli belirsiz cinsel arzusunu baltalamış, onda yatağa girmek yerine bir köşeye saklanma, bir yerde kayboluverme isteği doğmuştur. Behçet eşiyle münasebetinde, aralarında hep "bu kahkaha ve onun kendisine yahut talihe karşı fırlatılmış kin ve isyanı, zehirli istihfafi" (Tanpınar, 2005, s.56) olduğunu da belirtir. Bir cinsel çekinceye dönüşen bu durum, yazarı bir analist tavrıyla Behçet'in çocukluğunu araştırmaya, onun babasıyla olan ilişkisini öğrenmeye itmiştir. *Mahur Beste'*nin "Baba ile Oğul" bölümü bu merakın şekillendirdiği bir psikanaliz süreci olarak okunabilir. Romanın söz konusu bölümünde babanın ezici üstünlüğü, otoritesi altında ezilen, İsmail Molla'nın onu aşağı gören tavırlarına katlanmak zorunda kalan Behçet Bey'in kadınların dünyasına karşı duyduğu sempatiden bahsedilir. Vaktinin çoğunu haremde geçiren Behçet Bey, kadınların giyinişleri ve süslenişleriyle özel bir dikkatle ilgilenir. Kadınlar ve onların dünyasıyla fazlaca haşır neşir olması, İsmail Molla'nın ifadesiyle tabiatında pısrıklık ve zavallılık olan bu adamın cinsel eğilimlerine de etki etmiştir. Romanda bu durumdan şöyle bahsedilir:

"Behçet Beyin bütün gençliği iki ihtiyar ve zavallı kadının "Maşallah, oğlumuz, ciddi ve terbiyelidir, sağa sola bakmaz" yahut "A, vallahi, eminim bütün Emirgân önünde soyunsa, Behçet şöyle yüzünü çevirmez, bir kadın görünce gül gibi kızarır." cinsinden sözlerin çizdiği bir ahlâk düsturunda kendisini

² Freud'un çocukluk döneminde cinselliğin gelişi üzerine fikirlerini paylaştığı daha ayrıntılı bir yazı için bk. Freud, 2014, s. 45-77

idrâk etti. Bazen dadısı veya annesi şaşırırlar, bu sözleri Molla'nın önünde tekrarlarlar, o zaman Molla çileden çıkar, "eğer doğru ise, Allah sizin de, onun da belanızı versin!" diye odadan fırladı." (Tanpınar, 2005, s.27-28)

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere babası tarafından beğenilmeyen ve yetersiz bulunan Behçet Bey erkeklerin dünyası yerine kadınların dünyasında vakit geçirmiş, kadınlara karşı davranışlarını yine bu dünya belirlemiştir. Behçet Bey, bu dünyanın şekillendirdiği ahlaki kriterler yüzünden Atiye'ye veya bir başka kadına haz ve şehvetle yaklaşmamıştır. Kadınlara yalnız yüce birer varlık olarak bakmaktan öteye geçmesi mümkün değildir.

İsmail Molla karakterinin roman okuyucusuyla uzun uzadıya paylaşılmasının nedeni, Molla Bey'in Behçet'in karakterini şekillendirmede oynadığı roldür. Yine de ima edilen yazarın İsmail Molla hakkındaki bilgisinin Behçet Bey'in anlattığı kadarıyla sınırlı olduğunu unutmamak gerekir. Behçet Bey'in babasını ona ezici bir şahsiyet atfederek, yönetici ve şekillendirici vasıflarla anlatması baba oğul arasındaki benzerlikten kaynaklanabilir. Zira o da Behçet Bey'in kişiliği etrafında dallanıp budaklanmıştır. Behçet Bey hikâyesine yahut aktarımına istediği gibi yön verir. Dolayısıyla bu anlatının hükümdarı odur. Mektup yazarının tabiriyle o her şeye rağmen "kâinatın etrafında dönmesini ister" (Tanpınar, 2005, s. 152). Bu yüzden herkesten kendi istediği kadar hatta belki de eksik yahut fazla bahsetmiş, hikâyesinin böyle olmasını yine kendisi istemiştir. İsmail Molla'nın Behçet'i yapması gibi Behçet de hikâyeyi yapmıştır. Sonuç olarak, İsmail Molla, Behçet'teki hükümdarlık vasfının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Behçet Bey'in kişiliğinin tezahürü olan karakterlerden bir diğeri de Atiye'dir. Okuyucu Atiye'nin hikayesi vasıtasıyla Behçet'in benmerkezci ve neredeyse kişilik bozukluğuna varan tavırlarını öğrenir. Atiye, ölüm döşeğindeyken kocası hakkındaki şikâyeti de söz konusu tavırlarla ilgilidir:

"(...) Bey, bey, demişti, işte ölüyorum. Fena şey ama, ne yapalım?" Sonra kocasının orada yatağın çarşafına başını gömüp ağladığını görünce, o hasta yüzde daha mânalı olan biçare bir tebessümle, fazla kederin yeri olmadığını, Behçet beye bu "darülmihen" da bir kadının en lazım şey olduğunu, kitaplarıyla, saatleriyle, ciltleriyle bundan böyle istediği gibi meşgul olabileceğini, hiç kimsenin kendisini artık rahatsız etmeyeceğini ilâve etmişti." (Tanpınar, 2005, s.14)

Anlaşılacağı üzere, Behçet yalnız eşyayla ilgilenmeyi, kendiyi meşgul olmayı sever. O sadece "tek başına" çok kuvvetlidir (Tanpınar, 2005, s. 60). Kendine has tüm dikkatleriyle Behçet Bey el attığı tüm işlerde; örneğin kitap ciltlemede, saat tamirinde ya da bürokratik kariyerinde son derece başarılıdır. Behçet Bey; kimsenin onun kadar çalışkan ve başarılı olmadığını, devlet yönetiminde etkili bir konumda olduğunu ve bu seviyeye çok hızlı bir şekilde ulaştığını birkaç kez kendine hatırlatır. Atiye de güzel olduğu kadar zeki bir karakterdir. Behçet Bey, ona ölesiye hayranlık duyar ama bir yandan da kin ve kıskançlık besler (Tanpınar, 2005, s. 59). Hatta onu biraz daha çirkin ve ihtiyarlamış görmek arzusu içindedir. "Kendisinden zayıfları sevebilecek yaratılış(ıyla)" (Tanpınar, 2005, s.59) Atiye Behçet Bey'in benmerkezci tutumlarının ve kendini beğenmişliğinin yansımasıdır.

Özetle, *Mahur Beste'*yi çözümlerken psikanalitik okumadan yararlanmanın iki sonucu olduğunu söylemek gerekir. Bunlardan ilki, romanın ima edilen yazar ve Behçet Bey arasında gerçekleşen bir psikanaliz seansı olarak okunabileceğidir. Hasta Behçet Bey, analist ise anlatıcıdır. Analist hastanın aktarımları işlemiş, düzenlemiş ve süreci ortaya koymuştur. İkincisi ise,

psikanalitik okumanın roman karakterlerinin kişilik özelliklerini ortaya çıkarmasıdır. Psikanalize dayanan yöntemin zaman sanatçının psikolojisine yönelmediğini, bazen de doğrudan doğruya eseri çözümlenmeye çalışılabileceğinden bahseden Berna Moran, eserdeki karakterleri psikanalitik açıdan inceleyince bunların davranışlarını, kişiliklerini daha iyi kavrayabileceğimizi anlatır (2008, s.156). Behçet Bey'in yukarıda bahsedilen seans sürecinde anlattıkları ile aktarım sırasında gözettiği sıra ve anlatılan kişiler de onun karakterini çözümlenmek için anlamlı veriler sunar. Bilhassa İsmail Molla ve Atiye karakterleri Behçet'in kişiliği hakkında önemli ipuçları verir. Her ikisi de Behçet Bey'den doğan ve onun kişiliğini yansıtan birer ayna gibidirler.

2. ÖRÜMCEKTEN TANRIYA: MAHUR BESTE'DE YIKILAN OTORİTE

Berna Moran, post yapısalcılıktan bahsederken yapısalcılığın Jacques Derrida, Jacques Lacan, Michel Foucault ve Roland Barthes elinde değişikliğe uğradığını belirtir (2008, s.198). Özellikle Derrida'ya odaklanan Moran, Ferdinand de Saussure'ün yapısalcılık kuramından farklı olarak Derrida'nın gösteren ile gösterilen arasında tek bir bağlantının bulunmadığını bu yüzden anlamın kesinleşmesinin mümkün olmadığını iddia ettiğini anlatır (2008, s. 202). Derrida'ya göre bir metnin anlamı daima ayağı yere basan, sabit bir duruş sergilemez; tersine karmaşık, çok yönlü ve kaygandır. Dolayısıyla hiçbir metnin tek ve kesin anlamı olamaz. Post yapısalcılık, bu yönüyle edebî metinden ilk bakışta kesin doğru gibi görünen sonuçlar çıkarabilse bile bu sonuçların yine metinden çıkan başka verilerle çürütülebileceğini gösterir. *Mahur Beste*'nin post yapısalcı kuramla analiz edilmesi için en elverişli mesele, romandaki baba-oğul ilişkisidir. Bu ilişkiyi irdelemek, klasik bir karşıtlık politikasıyla çizilmiş gibi görünen bu iki kavramın metnin derin yapısında nasıl değiştiğini göstermek bakımından önemlidir.

Behçet Bey'in babası İsmail Molla hem söz konusu bölümde hem de roman boyunca otoritenin değişmez sembolüdür. Gücü ve çevresine etkisiyle tam bir yarı tanrı olarak çizilir. Baba Freudyen bir tavırla sarsılmaz bir otorite figürü sayılır ve bu konumu dolayısıyla oğluyla daimî bir çatışma hâlinde gösterilir. Buna karşılık Behçet Bey, böyle bir babanın karşısında silik ve ezik bir oğuldur. Metinde ifade edildiğine göre o yaratılıştan zavallı doğmuştur ve otoritenin karşısında şahsiyetini bir çırpıda silivermiştir (Tanpınar, 2005, s. 27). Tüm bunlar klasik anlamda baba-oğul ikiliğini yani otorite ve itaat eden çatışmasını destekleyen ifadelerdir. Ancak söz konusu ifadelere rağmen aynı metinde bu yerleşik tanımlamaları yıkan durumlar da mevcuttur.

Behçet Bey roman boyunca aslında yalnız babaya özgü olduğu düşünülen birçok tanrısal sıfatla anılır. Bunlardan ilki, kendi kendine yetmesidir. Behçet daha on iki yaşında, ufak bir çocukken kitap ciltlemeyi öğrenir ama kimse bunu nereden, kimden öğrendiğini bilmez. Başka bir özelliği ise romanda da aynen ifade edildiği gibi her şeyi bilen ve anlayan, hiçbir şeyi unutmayan olmasıdır (Tanpınar, 2005, s. 32). Behçet, babasına yazdığı mektuplarda geçen şeyleri unutmaz ve her birine karşılık ister. Bu tavrında son derece ısrarcıdır. Nitekim babasını bütün ömrünce hiçbir kimseye göstermeği sabrı göstermeye mecbur ederek mektuplar için uzun cevaplar yazmak zorunda bırakmaya muktedir olur. Dahası Behçet objektif ve adalet sahibidir. Molla'ya göre o insanlar ve hadiseler karşısında çok isabetli, çok tarafsız hükümler verir (Tanpınar, 2005, s. 32). Tüm bu tanrısal sıfatların sıralanışından sonra Behçet'in iktidara karşı girişken olduğu belirtilir.

Dolayısıyla Behçet Bey istese bizzat kendi iradesiyle babasıyla arasındaki konum farkının üstesinden gelebilecek güce sahiptir.

Bahsi geçen tanrısal özellikler sayesinde Behçet Bey'e dair negatif vasıflarla çizilen "itaat eden birey" durumu değişir. Boyun eğen aynı zamanda muktedir olan olarak okunabilir. Dahası kudretli İsmail Molla'nın Behçet karşısında acizlik gösterdiği durumlar, söz konusu okumayı destekler niteliktedir. Oğul, babasının beğenmemesine rağmen yaptığı ciltleme işine, çalışkanlığına, kadınlarla olan (ya da olmayan) münasebet şekline o denli bağlıdır ki baba bir süre bunlara karşı gelmeye çalışsa da daha sonra Behçet'in kudreti karşısında âdeta afallar. Sonunda kendi âcize düşüp, karşı çıktıklarına engel olacak kadar bile kudret gösteremez. Yani asıl Molla Bey oğluna karşı âcizdir. Behçet Bey'in eylemlerini ve davranışlarını bu sözde otorite figürüne kabul ettirmesi onun babasından daha kudretli olduğunu gösterir. Baba da oğlunun sahip olduğu güç karşısında otoriteyi aşama aşama kabul eder. İlk basamak, ürkmedir. Molla Bey, Behçet'in asla düzeltemeyeceğini anladığı güçlü duruşu karşısında duramadığı için metinde geçen ifadeyle ürker ve bir daha onu düzeltmekle uğraşmaz (Tanpınar, 2005, s. 27). İkinci basamak ise kaçmadır. Behçet'i tam da babasının nefret ettiği sıfatlarla öven kadınların tavrı üzerine Molla Bey beddua edip odadan kaçar. Tüm bunlardan sonra, üçüncü olarak otoriteyi kabul ve otoriteye uygun düzen değişikliği gelir. Molla Bey, oğlunun istediği gibi yetişmesinden ümidi kestikten sonra, ona karşı davranışlarını büsbütün değiştirir.

İsmail Molla ve Behçet Bey'in arasında klasik kodlarla işleyen bir baba-oğul ilişkisi yoktur. Bunu, Molla'nın oğlunu anlatırken ona yakıştırdığı hayvan isimleri de kanıtlar. Sözde otorite figürü olan baba, kullandığı bu türden isimlerle yine kendi iradesiyle oğlunun iktidarını kabul eder. Bunlardan ilki çalışkan örümcek sıfatıdır. Baba haremde yorgun bir kedi tembelliğinde vaktini geçirdikten sonra oğlunu tavan arasında gönül verdiği iş için çalışırken bulur. Molla'nın nezdinde harem kadının, kadınlığın mekânıdır. Molla gibi bir adam harem havasının tembelliğine kapılmış, ona âdeta teslim olmuş yorgun bir kedi olarak anlatılırken Behçet tembellikten eser görülmecek bir şekilde tek başına ve sadece kendisinin anladığı bir iş için tavan arasındadır. Üstelik uygunsuz koşullara rağmen her şeye katlanıp çalışır. Babası otoriter duruşuna karşı bir kediye o, her şeyi göze alıp iktidarın karşısında duran çalışkan bir örümcek olmuştur. İsmail Molla'nın Behçet'le benzeştirdiği ikinci hayvan ise arıdır. Ona göre oğlu "küçük cüssesiyle her tarafı doldurmaya çalışan" bir arı gibidir (Tanpınar, 2005, s. 32). Yazarın daha önce Behçet'i tarif ederken kullandığı; "küçük ve devamlı çalışan", "sabırlı", "kanaat ve tevekkül eden", "iyi hatta çok iyi işler başaran" sıfatları onun bir arı olarak tarif edilmesiyle uyumludur. Dahası Behçet doğuştan çalışkandır (Tanpınar, 2005, s. 33). Molla Bey ise bunun karşısında nefis sevgisi ve gururlu bir hodbinlikle anılır, kendine hayran olarak yaşar. Sırf bu kendini beğenmişliğin getirdiği güven duygusu ve dik duruş sayesinde ikbal kapılarını aralar ve girdiği her mecliste saygın bir konum elde eder. Onda çaba ve çalışkanlık emaresi yoktur. Ancak Molla Bey'in bu hodbinliği bir süre sonra iş görmez. İsmail Molla'nın iki sene uğraşıp yapamadığı bir işi Behçet Bey bir gün içinde yapacak kadar kudretlidir. Oğlu sayesinde İsmail Molla İstanbul'a yeniden döner.

Sonuç olarak, bilhassa kitabın ikinci bölümünde yoğun olmakla beraber tüm romana sinmiş olan klasik baba-oğul karşıtlığının metnin yalnız üst yapısını/yüzey anlamını şekillendirdiğini

söylemek gerekir. Metnin yüzeyinde otorite-boyun eğen ikiliği üzerinden anlatılan baba-oğul ilişkisi metnin derin yapısında/alt metinde ters düz edilmiştir. Behçet Bey'in huylarını değiştirmekten kaçınan, ısrarcı kişiliği İsmail Molla'nın otoriter tavrının değişmesinde etkili olmuştur. Molla muktedir baba kimliğine rağmen Behçet Bey'i hoşla gitmeyen taraflarıyla kabullenmek zorunda kalmıştır. Behçet Bey ve Molla Bey arasındaki baba-oğul ilişkisi değişmiş, Behçet Bey, babasına rağmen sahip olduğu tanrısal sıfatlarla anlatılmıştır.

3. UNUTULMUŞLUKTAN FARK EDİLMEME: OTORİTEYLE TEMAS VE ÖZNELEŞMEK

Her edebiyat eseri oluşturulduğu dönemin siyasi, sosyal ve kültürel ortamından izler taşır ve bu kaçınılmazdır. Sanatçı eserini yaşadığı çağın etkisiyle ortaya koyar. Özellikle ekonomik koşulların ve toplumdaki sınıflar arası çatışmayı konu edinen Marksist eleştiri, edebî eseri bir üretin nesnesi olarak ele alırken, eserin içeriğini toplumun özellikle ekonomik ve politik şartlarıyla açıklar. Marksizme yeni bir yorum getirmeye çalışan Louis Althusser, toplumsal gerçekliğin ve onda meydana gelen değişikliğin yalnız ekonomik düzeydeki değişikliklerle açıklanamayacağını, buna ek olarak ideoloji ve politikanın da toplumsal gerçekliği oluşturan öğeler olduğunu iddia eder (Moran, 2008, s. 65). Althusser'in toplumsal gerçekliğe dahil ettiği bu iki kavramı, edebî eseri şekillendiren unsurlar olarak değerlendirmek söz konusu eserin nasıl ve neden meydana geldiğini anlamak açısından önemlidir. Tanpınar'ın eseri de toplumsal gerçekliği özellikle ideoloji ve politika mefhumları üzerinden yansıtır. Roman yazma nedenini açıkladığı bir mektubunda Ahmet Hamdi Tanpınar, şiirin susma işi olduğunu, bu gerek yüzünden sustuklarını roman vasıtasıyla anlattığını söyler (2017, s. 319). *Mahur Beste*'de de yazarın, estetik duyarlılık ve sanat endişesi gibi kaygıların etkisiyle şiirinde kullanmadığı, dönemini âdeta bir ayna tutarcasına yansıtan eleştiri ve gözlemlere yer verdiğini söylemek gerekir. Bu romanda Tanpınar, bilhassa döneminin politik durumuna ve siyasi çehrelerine bir bir değinir.

Louis Althusser'e göre sanat asla saf bir şey değildir ve aksi iddia edilse bile bir şekilde döneminden ve o dönemin şekillendirdiği düşünüş ve ifade tarzlarından, davranışlardan nasibini alır. Yazar bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde eserinde çağının yarattığı ve bir gerek hâline getirdiği yapıdan bir şeyler gösterir (Althusser, 2003, s. 61-73). Sonuçta anlatılan şey daima insanla alakalıdır ve insanla ilgili olan bir şey dönemin yarattığı koşullardan ayrı olarak düşünülemez. Bilhassa ideoloji kavramı üzerinde duran Althusser, ideolojinin insanı henüz bir "şey"ken "özne"ye dönüştürdüğü ve bunun otorite eliyle sağlandığını iddia eder (2003, s.102-103). Sürekli değişen toplum içinde birey sabit bir ideoloji-öznelik grafiğinde her an yerini belirlemek durumundadır. Aksi taktirde özneliği tehlikeye girer. Her özne bir üst mevkide bulunan benzerinin önceden koyduğu kurallara uymaya ve böylece toplumun içinde kendine yer bulmaya çalışır. Söz konusu otorite ise tabii ki ideolojidir. İşte edebiyat eseri hem yaratıcısı hem içeriği hem de alıcısı düşünüldüğünde ideolojiden hiç de bağımsız değildir, aksine doğrudan ya da dolaylı ondan bahseder, onunla birlikte anılır.

Mahur Beste kişiler ağıyla birbirine bağlanan biyografik hikâyelerden oluşur. Bu kitapta, Tanpınar'ın sıklıkla değindiği medeniyet ıslahı ve yeni bir medeniyet kurma sırasında gözden çıkarılanlar, kimlik gibi meseleler karakterlerin düşünceleri üzerinden işlenir. Bu noktada, ilgili

çağın aydın sınıfından izler taşıyan Behçet Bey, İsmail Molla, Ata Molla ve Sabri Hoca önemlidir. Bu dört karakterin ortak noktası; hepsinin bir şekilde devletle, yönetimle bağlantı içinde olmasıdır. Behçet Bey Şurâ-yı Devlet aza mülazımlarındandır. İsmail ve Ata Mollalar kadılıkla uğraşırken, Sabri Hoca yönetim ve medeniyet meselesi hakkındaki düşünceleriyle ön plana çıkar. Bahsi geçen karakterlerin egemen ideolojiyle temas hâlinde olmaları, onların öznelliklerinde değişime sebep olmuştur. Özellikle Behçet Bey ve Sabri Hoca'nın özneleşme süreçlerinde otoriteyle kurdukları ilişkileri önemli bir etkiye sahiptir. Söz gelimi Behçet; çocukluğundan itibaren ezik, yakışsız, silik bir karakter olarak anlatılır. Babasından yani erken otorite temsilinden farklı temayülleri onu âdeta kimliksiz bir durumda bırakmıştır. Otorite tarafından koşulları belirlenen toplumsal cinsiyetine (erkekliğine) uygun olmayan davranışlarıyla (kitaplara ilgisi, kadınlara ilgisinin cinsellikten uzaklığı, uslu tabiatı, çelimsizliği) bir erkek olarak çağrılmayı hak etmeyen Behçet Bey, bunun yerine örümcek, kuzgun gibi hayvan isimleriyle tesmiye edilmiştir. Bu durum, Behçet Bey'in başka ve daha güçlü bir otoriteyi kabullenmesiyle son bulur. Devletteki mevkiinde süratle ilerleyen Behçet Bey, artık babasının bile meramını anlatamadığı yönetim işlerinde söz geçiren konumundadır. Bu defa küçük cüssesiyle her yeri doldurmaya çalışan bir arı olarak anılan karakter, artık devlet mekanizmasında önemli bir mevkidedir. Bu göreviyle bir önceki otoritenin yani babasının teveccühünü bir şekilde kazanmış; onunla aynı ortamı paylaşan, muhatap alınan bir kişi oluvermiştir. Artık Behçet Bey; her şeyi bilen ve anlayan, insanlar ve hadiseler karşısında çok isabetli ve tarafsız hükümler verebilen, iktidara karşı girişken biri olmuştur.

Öte yandan Sabri Hoca'nın özneliğini kazanması sürecinde ideolojinin değiştirici etkisini daha aşikâr bir şekilde görmek mümkündür. Doğumundan başlayarak unutulmuş ve fark edilmeyen Sabri Hoca her şeyi kendi başına yapmaya alışmış, talihini bir şekilde değiştirebileceğine sessizce inanmıştır. Medrese eğitiminden edindiği garip fikirlerin kafasında yer etmesinin ardından Hoca, makûs kaderini yenmeyi ve varlığı fark edilen bir özne haline gelmeyi başaracağına inanır. Hoca'nın dönemin düşünce ve siyaset adamlarıyla kurduğu yakın temas özneliğini inşa etmesi sürecinin köşe taşıdır. İntisap ettiği paşaların gözünde her geçen gün büyüyen ve fikirleriyle kitleleri etkilemeye muktedir olduğu anlaşılan bu adam artık eskisi gibi fark edilmeyen, çağrılmayan biri değildir. Arkadaşları "bir ayağı dışarıda, biri içeride, kafası gündelik politikanın dedikodusuyla dolu bu adamı daha başka bir gözle görüyor, daha başka türlü" dinliyorlardır (Tanpınar, 2005, s. 74). Kısacası siyasi düşünceleri ve ideolojiyle doğrudan temas kurması, bu karakterin çevresindekiler tarafından fark edilmeye başlamasında etkili olmuştur.

Sonuç olarak, *Mahur Beste'*de belirli ideolojiye yahut otoriteye tabi olmak, bireyin daimî bir toplumsal dönüşüm içinde bir özne olarak anılmasını sağlar. Önceleri silik olan karakterleri yüzünden fark edilmeyen yahut aşağılanan bireyler otoritenin hizmetinde olduklarında yahut onun terimleriyle gölgesinde hayatlarını kurduklarında birer özne olurlar. *Mahur Beste'*de Sabri Hoca ve Behçet Bey egemen özne olan devletle temas hâlinde bulunmuşlar ve böylelikle birer özne hâline gelmişlerdir.

SONUÇ

Berna Moran, edebiyat kuramlarının hiçbirinin edebiyatın doğru tanımını veremediğini ama kendilerine göre önemli gördükleri ölçütlerin savunmasını yaparken her birinin diğer kuramların ihmal ettikleri yönlerine dikkat çektiklerini aktarır (2009, s. 305). Bu yüzden bir edebî eserin birden fazla ve değişik kuramsal okumaya tabi tutulmasıyla hem eserin derinlikli analizi yapılır hem de edebî eserin çok yönlü doğası keşfedilmiş olur. *Mahur Beste*, Behçet Bey'den doğan ve onun hayatını ve şahsiyetini şekillendiren kişilerin birbirleriyle bağlantı hikâyeleriyle ilerler. Ayrıca romanda üst kurmaca metodunun kullanılması ve romanın okuyucuyu yazarın diğer romanlarına hazırlayan bir rehber niteliğinde olması gibi özellikleri *Mahur Beste*'yi farklı kuramsal okumalar için elverişli bir metin yapar. Örneğin, romandaki bütün karakterlerin kendisinden, hayat hikâyesinden doğduğu Behçet Bey'in kişiliğini anlamak açısından psikanalitik kuramla metni gözden geçirmek önemlidir. Böylelikle roman karakterlerinden özellikle İsmail Molla ve Atiye Behçet'in kişiliğinin birer uzantısı oldukları ortaya çıkar. Ayrıca, Behçet Bey'in hayatına dair tüm aktarımı da ima edilen yazar ve ilgili karakter arasında gerçekleşen bir psikanaliz seansı olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan, metnin yüzey yapısında yerleşik kavramlarla kurulan baba-oğul ilişkisinin metnin derin yapısında nasıl değiştiğini anlamak için de post-yapısalcı kuramdan faydalanılabilir. Metnin derin yapısındaki verilerden Behçet Bey'in sinik ve zayıf karakterinin aksine tanrısal vasıfları olduğunu çıkarmak mümkündür. Son olarak, Marksist bir okumayla, roman karakterlerinin siyasi otoriteyle kurduğu ilişkiler anlaşılır Özellikle Behçet Bey ve Sabri Hoca karakterlerinin öznelliklerini kazanmalarının siyasi erk ile temasları sonrası şekillendiğini ortaya koyan bu okuma da bireyin toplumsal düzlemde fark edilmesi için otoriteye tabi olmasının gerekliliğini gösterir. Sonuç olarak, *Mahur Beste*'nin yukarıda da anılan kurgusal özellikleri ile muhtevası bu roman üzerine birçok kuramsal okuma yapılmasına olanak verir. Roman, son tahlilde, bir edebî eleştiri malzemesi olarak oldukça işlevseldir.

KAYNAKÇA

- Althusser, Louis (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Aydın Satar, Nesrin (2015). "The Problems and Intentions of Structuralist Theory: The Mathematics of *Mahur Beste*". *Journal of History, Culture and Art Research* 4/2, 113-122.
- Emre, İsmet ve Zeynep Gözde Kozlu (2020). "Edebiyat Kuramlarının Ontolojisi". *Journal of Social and Humanities Sciences Research* 7/63, 3834-3846.
- Freud, Sigmund (2014). *Cinsellik Üzerine*. İstanbul: Tutku Yayınevi.
- Moran, Berna (2008). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Şahin, Seval (2010). "Mahur ve Mahmur Bir Beste: Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Mahur Beste* Romanı Üzerine." *Ahmet Hamdi Tanpınar* içinde. (ed.) Abdullah Uçman ve Handan İnci. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2005). *Mahur Beste*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2017). "Antalyalı Genç Kıza Mektup." *Mektuplar* içinde. (haz.) Zeynep Kerman. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Waugh, Patricia (1984). *Metafiction: The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*. London and Newyork: Routledge.